

Väitösikkuna

Laura Hollsten

Itämeren ympäristökriisi Suomessa

Tuomas Räsänen:

Itämeren ympäristökriisi ja uuden merisuhteen synty Suomessa 1960-luvulta 1970-luvun puoliväliin. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto, Turku, 2015. (314 s.)

Tuomas Räsänen väitöskirja *Itämeren ympäristökriisi ja uuden merisuhteen synty Suomessa 1960-luvulta 1970-luvun puoliväliin* pyrkii kokonaiskuvaan Itämeren eri saastumisilmiöistä, niitä koskevasta tutkimuksesta ja tutkimustiedon kulusta tiedemaailman, luonnonsuojelijoiden ja lehdistön välillä. Samalla tutkimus kartoittaa modernin ympäristötietoisuuden myötä syntyneen uuden merisuhteen muotoutumista Suomessa 1960-luvulta vuoteen 1974, jolloin solmittiin Itämeren alueen merellisen ympäristön suojelua koskeva Helsingin sopimus. Uuden merisuhteen muodostuminen liittyy murrokseen, jossa Itämeri alettiin mieltää vakavasti saastuneeksi ja suojelua vaativaksi ympäristöksi. Kyseessä on merkille pantava muutos: vielä 1960-luvun alussa maailman puhtaimpiin kuuluvana merenä pidettyä Itämerta alettiin 1970-luvulla pitää maailman saastuneimpana merenä. Kuten Räsänen osoittaa, syyksi eivät riitä Itämeren ympäristömuutokset, jotka olivat lisääntyneet vuosikymmenien aikana, vaan selitystekijöitä on haettava myös muualta. Tutkimusaihe on yhteiskunnallisesti tärkeä ja tutkimus tuo arvokasta uutta tietoa siitä, miten tieteentekijät, luonnonsuojelijat ja media tuottivat ja levittivät tietoisuutta Itämeren ympäristöongelmista ennen vuonna 1974 solmittua Itämeren alueen merellisen ympäristön suojelua koskevaa yleissopimusta.

Räsänen tutkii suomalaista suhdetta Itämereen laajasta näkökulmasta. Sekä merentutkimus että luonnonsuojeluliike näyttäytyvät tutkimuksessa transnationaalisenä kenttänä, jossa kansainväliset ympäristökatastrofit, keskustelut ja tieteelliset tutkimustulokset liikkuvat yli rajojen. Räsänen tarkastelee Itämeren ympäristöongelmia osin osana pitkää historiallista jatkumoa aina 1600-luvulta lähtien, osin osana 1900-luvun poliittisia ja ekolo-

gisia mullistuksia. Näin Itämeri asettuu sekä maantieteellisesti että ajallisesti laajaan kontekstiin.

Tutkimustilannetta esitellessään Räsänen toteaa, että länsimaisen ihmisen ja merien suhdetta sekä merten historiallista merkitystä käsittelevän historiantutkimuksen voi jakaa viiteen ryhmään: 1) aatehistoriaan, 2) meritieteiden historiaan, 3) kalastuksen historiaan, 4) saastumisen historiaan ja 5) sääntelyn ja suojelun historiaan. Näihin voisi vielä lisätä kulttuurihistorian, johon useiden uudempien tutkimusten voidaan katsoa lukeutuvan. Vaikka meritieteet näyttelevät niissä tärkeää osaa, lähtökohta on usein kulttuurintutkimuksessa. Tuomas Räsänen tutkimus edustaa näistä aatehistoriaa, meritieteiden historiaa, saastumisen historiaa sekä sääntelyn ja suojelun historiaa.

Räsänen osallistuu tutkimuksellaan merta teoretisoivaan keskusteluun, ja esittää kritiikkiä yhden nykyisen merihistorian merkittävimmän auktoriteetin, Philip Steinbergin tulkintaa kohtaan. Steinbergin mukaan länsimainen ihminen siirtyi 1900-luvun jälkipuolella teollisen kapitalismin merisuhteesta jälkimodernin kapitalismin merisuhteeseen, ja avomeri muuttui antisivilisaatiosta osaksi ihmisen kontrolloitua ympäristöä. Tämän seurauksena huoli meriympäristön saastumisesta lisääntyi. Kun Steinbergin mukaan uusi merikäsitys syntyi lisääntyvän tiedon ja talouden globalisaation seurauksena, Räsänen mukaan Suomessa ihmisten arkkokemukset ja Itämeren saastuminen ovat olleet merkittävämmässä asemassa uuden meritietoisuuden synnyssä. Räsänen tutkimus voisi, Itämeren erityispiirteet huomioon ottaen, antaa aihetta arvostella Steinbergin teoriaa muiltakin osin. Kuten Räsänen toteaa, Itämeri eroaa suurista valtameristä pienuutensa, vähävetisyytensä ja saaristonsa vuok-

si. Toisaalta Itämeren avomeri, jonka jäällä kuljettiin, lienee ollut vähemmässä määrin antisivilisaatio kuin valtameret, mutta toisaalta villi ja turvaton verrattuna rannikkoalueisiin. Näin ajatellen merisuhteen muutoksissa voisi olla kyse pikemminkin aste-eroista kuin sivilisaatio–antisivilisaatio -dikotomiasta, ja Itämeri-tapaus voisi tarjota tilaisuuden käydä polemiikkiin Steinbergia vastaan. Steinbergin teoria on kuitenkin työn kannalta relevantti, ja Räsänen osoittaa kiistatta, että ympäristökriisi toi Itämeren uudella tavalla osaksi suomalaisten elinpiiriä.

Väitöskirjatutkimus asettuu ympäristöhistorian tutkimustraditioon. Räsänen hallitsee hyvin ympäristöhistoriallisen tutkimuksen ja on perehtynyt hyvin niin merten, erityisesti Itämeren, ympäristöhistorian kuin ympäristöaatteen ja -suojelun tutkimukseen.

Räsänen hahmottelee sosiologi John Hanniganin ympäristöongelman elinkaari -mallin pohjalta kolme Itämeren ympäristökriisin rakentumiseen vaikuttanutta toimijaryhmää: tieteentekijät, ympäristöliikkeen ja ympäristöaktivistit sekä median. Käytetyt mallit ovat tutkimuksen kannalta asianmukaisia. Samalla Hanniganin malli määrittää tutkimuksen rakenteen. Työ jakautuu kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa tarkastellaan ihmisten aiheuttamia muutoksia Itämeressä keskittyen kolmeen pääteemaan: öljypäästöihin, ympäristömyrkyihin ja ravinnekuormitukseen. Ensimmäisen osan kolme lukua käsittelevät sekä Itämeren ympäristöongelmiin johtaneita taloudellisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä että tieteen tuottamaa tietoa Itämeren ympäristöstä. Toisessa osassa Räsänen tutkii kolmen toimijaryhmän tulkintoja Itämeren ympäristökriisin syistä, seurauksista ja ratkaisumahdollisuuksista. Työn rakenteen voi sanoa heijastavan maltillista konstruktivismia, jossa ekosysteemeissä tapahtuvien ympäristömuutosten merkitys otetaan huomioon samalla, kun lähtökohtana on, että ympäristöongelman synty edellyttää tieteen tuottamia käsityksiä ympäristöstä ja niistä kumpuavaa yhteiskunnallista keskustelua.

Räsänen tutkii lähdeaineistoa narratiivisen lähestymistavan avulla, tarkastellen tapoja, joiden kautta toimijaryhmät ilmaisevat käsityksensä Itämeren ympäristötilanteesta. Koska narratiivien analyysi on yksi väitöskirjan keskeisimpiä metodologisia työkaluja, narratiivista lähestymistapaa olisi voinut käsitellä perusteellisemmin.

Tutkimuksen ensimmäisen osan lähdeaineisto koostuu luonnonvarojen käyttöä koskevista tilastoista ja tieteellisistä tutkimuksista. Toisessa osassa käytetään kolmen tutkimuksen kohteena olevan toimijaryhmän tuottamaa lähdeaineistoa. Merentutkijoiden osalta tämä merkitsee tieteellisiä

ja populaaritieteellisiä artikkeleita sekä tutkimusraportteja. Luonnonsuojelijoiden narratiivien tarkastelun lähteenä ovat Suomen Luonnonsuojeluliiton tuottama arkistomateriaali ja *Suomen Luonto* -lehti. Median narratiivien tarkastelun lähteenä käytetään etupäässä *Helsingin Sanomia* ja vuodesta 1970 myös *Hufvudstadsbladetia*, *Turun Sanomia* ja *Uutta Suomea*. Lähdeaineisto on monipuolinen, relevantti ja riittävä.

Kolmen toimijaryhmän narratiivien vertailu tuottaa kiinnostavia tuloksia. Esimerkiksi suomalaisen lehdistön draamahakuinen taipumus kuunnella pikemminkin luonnonsuojelijoita ja ulkomaisia alarmistitutkijoita kuin optimistisempää näkemystä edustaneita suomalaisia merentutkijoita, on merkille pantava. Yhtä lailla kiinnostavia ovat median ja luonnonsuojelijoiden tulkintojen eroavaisuudet esimerkiksi suhteessa Helsingin sopimukseen, jonka lehdistö, toisin kuin luonnonsuojelijat, huomioi näkyvästi. Ajan lehdistön yhteiskunta- ja kulttuurikritiikin puute ei varsinaisesti yllätä, mutta saastumisen takia uhanalaisten eläinlajien vähäinen näkyvyys on mielenkiintoinen yksityiskohta.

Tutkimus on vahvimillaan analysoidessaan suomalaista merentutkimusta. Se tuo ansiokkaasti esiin tieteellisten verkostojen merkityksen sekä tiedon kontekstisidonnaisuuden ja vuorovaikutuksellisuuden. Liikkuvan tieteen käsitteen avulla Räsänen pohtii anglosaksisissa maissa tehdyn tieteen soveltamista ruotsalaiseen kontekstiin ja sitä kautta edelleen Suomeen. Samalla tutkimus valaisee tieteellisten verkostojen merkitystä sekä tiedon kontekstisidonnaisuutta ja vuorovaikutuksellisuutta.

Väitöskirjan laajuudesta johtuen täysin kattavaa tutkimustraditioiden esittelyä olisi ollut mahdotonta tehdä kaikkien osatutkimusten osalta. Työhön on jäänyt joitain epätarkkuuksia, paikoin väitteitä, joiden empiirinen tuki on vähäistä, sekä pieniä virheitä terminologiassa. Työn rakenteen johdosta toistoa esiintyy jonkin verran. Vaikka Räsänen teesi uuden merisuhteen synnystä Suomessa Itämeren ympäristöongelmien myötä on vakuuttava, määrättyjä premissejä, esimerkiksi sitä, että Itämeri nähdään tyhjänä tilana ja antisivilisaationa ennen 1960-luvun loppua, voidaan kyseenalaistaa.

Väitöskirjatyön ansiot ovat kuitenkin huomattavia. Tuomas Räsänen väitöskirjatyö on kunnianhimoinen, omaperäinen ja itsenäisesti toteutettu tutkimus, joka pyrkii antamaan kokonaiskuvan Itämeren eri saastumisilmiöistä, niitä koskevasta tutkimuksesta ja tutkimustiedon kulusta tiedemaailman, kansalaisliikkeiden ja median välillä. Räsänen hallitsee laajan aineistonsa erittäin hyvin ja esittää sen pohjalta kiinnostavia tuloksia.